

KREKOVA VESTFALSKA PISMA: VERSKO-MORALNI, NARODNO-KULTURNI IN POLITIČNI POGLEDI IN IZSELJENSTVO

Marjan Drnovšek¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Krekova vestfalska pisma: versko-moralni, narodno-kulturni in politični pogledi in izseljenstvo

Poleg socialno-ekonomskih vidikov je Krek v svojih pismih izpostavljajal zlasti verski vidik delovanja katoliške cerkve v Nemčiji in vpetost slovenskih priseljencev v njeno organizacijo. V raznih »programskih« izhodiščih izpostavlja naloge, ki čakajo tako slovenske vernike v Nemčiji in še bolj vernike v domovini. Kulturna in narodnostna pripadnost sta poudarjeni, vendar vedno v povezavi z verskim življenjem (društva, knjige, časopisje, izseljenski duhovniki, morala). Ni se izognil obsežnim razmišljanjem o političnem življenju v Nemčiji v primerjavi z Avstrijo.

KLJUČNE BESEDE: Slovenci v Nemčiji, versko in kulturno življenje izseljencev, Bismarck, judovstvo, liberalizem, socialna demokracija

ABSTRACT

Krek's Westphalian Letters: religious-moral, national-cultural and political views, and emigration

Besides social-economic factors, Krek in his letters primarily emphasised activities of Catholic Church in Germany and inclusion of Slovenian immigrants into its organisation from a religious viewpoint. In various "programmes" he pointed out the tasks that await Slovenian churchgoers in Germany and mostly those who remained in the homeland. Cultural and national affiliations are being emphasised, but always in connection to religious life (societies, books, newspapers, emigrant priests, morality). He did not avoid extensive reflections on political life in Germany as compared to Austria.

KEYWORDS: Slovenians in Germany, religious and cultural life of emigrants, Bismarck, Judaism, liberalism, social democracy.

---

¹ Dr. zgodovine in arhivist, znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-pošta: marjandr@zrc-sazu.si.

UVOD²

Sodim pa tudi, da se je na Slovenskem marsikje vzbudilo zanimanje za našo naselbino na Pruskem. Saj gre za 10.000 slovenskih mladeničev, mož in žen – domala vseh v najkrepkejših letih. Če sem s svojimi pismi dosegel to, mi ni žal za ure, ki sem jih utrgal svojemu počitku zanje. Bil je res skrajni čas, da smo se zganili. Bog daj blagoslov skupnemu delu! Da voskresnet i slava i volja!» (XV/163).

Krekova vestfalska pisma so njegova razmišljanja in odzivanja na aktualne politične, socialne, gospodarske in zlasti verske razmere v stalni primerjavi med Nemčijo in Avstrijo na prelomu v 20. stoletje. Izseljenstvo je le del njegovega razmišljanja, večinoma skozi prizmo katoliške vere in cerkvene organizacije. Temelj njegovega odnosa do sveta je katoliška vera, zavezanost njenim duhovnim temeljem, tudi v razmerju do protestantizma in judovstva. Na političnem področju je izrazilo uperjeno proti liberalcem in socialnim demokratom, na idejnem proti individualizmu in materializmu. Socialna demokracija in liberalci so bili po Kreku sovražniki verskemu življenju, materialistično mišljenje pa npravnemu. Protestantizem – kljub povezanosti v krščanskem občestvu – po Kreku »kazi ljudstvo«; kdor je pristopil v protestantsko vero, je postal odpadnik. Celó več, Krek povezuje protestantizem s socialno demokracijo, saj naj bi bilo največ socialnih demokratov v protestantskih delih Nemčije, in to celo na podeželju, npr. na »Saksonskem« (Sachsen), v »Meklenburgu« (Mecklenburg-Schwerin), v »Pomorju« (Pommern) itd., v katoliških delih pa malo celo med industrijskimi delavci (II/128).

Kot navaja v enem od pisem, jih je pisal v nočnih urah. Označimo jih lahko kot dnevne ali dvodnevne zapise oz. utrinke, kar se kaže v vsebinskem preskakovanju tém v pismih. Kot da bi roka ne sledila hitrosti misli, kot da bi hotel povedati več, kot mu je bilo mogoče. Pozna se hitrost pisanja, iz tega pretrgane misli, številne napake v imenih, večkratna ponavljanja enakih misli ipd. Potopisnih sestavin je zelo malo, več je razmišljanj, ki se povečini vrtijo okoli vere in cerkvene organizacije v odnosu do ostalega sveta. Kažejo pa Krekovo široko zanimanje za različne segmente življenja v Nemčiji in primerjalno v Avstriji, od katerih so slovenski priseljenci le delček, in še ta v glavnem z vidika njihovega katoliškega življenja in delovanja. Ostale, ki so pripadali laičnim ali socialdemokratskim krogom, Krek le bežno omenja, in še to na splošni ravni, npr. v okviru razmišljanj o (negativnih) straneh socialdemokratskega ali protiverskega delovanja.

² Razprave je nadaljevanje prispevka, ki je izšel pod naslovom Krekova vestfalska pisma: socialno-ekonomski pogledi in izseljenstvo v Dve domovini / Two Homelands, 25, 2007, str. 161–185.

Krek je odšel v Nemčijo kot misijonar. O krščanskih misijonih in slovenskih misijonarjih ni tako malo znanega.³ Prva naloga misijonarjev je širjenje evangelija, tj. vodenje vernikov k zveličanju. Ena od misijonskih oblik delovanja med Slovenci v Nemčiji v t. i. »vestfalskem« obdobju pred prvo svetovno vojno je bila začasno prihajanje slovenskih duhovnikov oz. redovnikov (npr. frančiškanov) med vernike – zlasti z namenom ohranjanja katoliške vere med njimi. Janez Evangelist Krek je bil prvi, sledili so mu drugi. V dveh objavljenih vestfalskih pismih je kritično komentiral misijonsko dejavnost tistega časa:

»Bože moj! Za Afriko, pravijo, se jih pripravlja izmed nas več v misijone. Za naše lastne ljudi pa je treba, da tujec⁴ prosi ... Bog daj vsem zamorcem milost spreobrnjenja, a prej nego zanje smo pa dolžni pomagati svojim rojakom. To zahteva red krščanske ljubezni.«⁵

In kakšno je bilo stanje odnosov med državo in Cerkvijo v Avstriji? Desetletja po prihodu konservativcev na oblast v Avstriji (1879) je nastopil ugoden položaj za katoličane. Mnogim Evropejcem se je zdela Avstrija trdnjava rimske Cerkve in velika katoliška sila. Dušno pastirstvo se je prilagajalo novemu stanju, potekali so ljudski misijoni in druge prireditve, okrepil se je verski značaj osnovnih šol, razvijal se je katoliški tisk, ustanovljale so se različne socialne organizacije itd. Ravno glede slednjih so nastajala razhajanja med konzervativno visoko duhovščino in krščansko-socialno stranko, napredovalo je veri sovražen socializem med delavci, širil se je liberalizem med meščani in le malo laikov se je zavzemalo za Cerkev (Aubert 2000: 93–94).

1 KREKOV ODNOS DO DUHOVNEGA PASTIRSTVA, BISMARCKA, KULTURKAMPFA, LIBERALIZMA, JUDOVSTVA IN SOCIALNE DEMOKRACIJE

Vestfalija (Westfalen) je bila pokrajina v kraljevini Prusiji. 1. decembra 1910 je imela 4,125.096 prebivalcev (vključno s 182.507 Poljaki), od tega 1,947.672 evangeličanov, 2,121.534 katoličanov, 23.979 pripadnikov drugih krščanskih ver in 21.036 Judov. Porenje (Rheinland) je imelo 7,121.140 prebivalcev, od tega 2,097.619 evangeličanov, 4,916.022 katoličanov, 28.997 pripadnikov drugih krščanskih ver in 28.997 Judov. Na 1000 prebivalcev je prišlo v Vestfaliji 514 in v Porenju 690 katoličanov (Brockhaus

³ Naj omenim le nekaj zadnjih del: Ocvirk, Karl Drago (2006). Misijoni – povezovalci človeštva. Krščansko misijonstvo v univerzalizaciji človeštva. Antropologija misijonov. Ljubljana: Družina; Žigon, Zvone (2005). Ljudje odprtih src. Slovenski misijonarji o sebi. Ljubljana: Založba ZRC; Drnovšek, Marjan (2003). Franc Pirc (1785–1880). Sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki. Naklo: Občina Naklo; Kolar, Bogdan (1998). Na misijonskih brazdah Cerkve. Celje: Mohorjeva družba.

⁴ V mislih ima nedvomno vikarja Antona Florena iz Börnig-Sodingena, ki je povabil Kreka v Nemčijo.

⁵ Glej XI. (Slovenec, št. 111, 16. 5. 1899) in XVI. pismo (Slovenec, št. 116, 23. 5. 1899).

1914: 423, 975). Zato ne preseneča trditev nemških liberalcev in protestantov, da je Vestfalija »med črnimi najbolj črna« in Krekova, da je katoliška po svojem mišljenju in življenju. »Brž se počutiš domačega,« zapiše Krek (III/130). Poleg katoliških kmetov v Porenju in Vestfaliji so tudi kmetje vzhodne Prusije in južne Nemčije ter obrtniki in delavci industrijskih središč zahoda in Šlezije sestavljali družbeni temelj tedanjega nemškega katolicizma (Aubert 2000: 88). V moči in organizaciji katoliške Cerkve v Porenju in Vestfaliji vidi Krek vzor za lastno delovanje. V osmem pismu zapiše, da bi se redkokje dala moč katoliške Cerkve in njene organizacije tako dobro proučevati, kot na primeru vestfalskih in porenjskih industrijskih okrajev. Zakaj? Zaradi prihajajočih priseljencev v večjem obsegu, njihovih različnosti glede osebne, narodne in verske pripadnosti (VIII/141). Krekova sociološka žilica se kaže skozi vsa njegova pisma in skozi ostala dela, v katerih se dotika družbenih vprašanj. Glavni temelj Krekovega dela je aksiom, da je za vse individualno in socialno življenje največjega pomena duhovno pastirstvo, skrb za duše. Duhovniki morajo iz zakristije med ljudi. Skrb velja zlasti za može in mladino, ki so bili v največji nevarnosti. »Duhovno pastirstvo je najvišje socialno delovanje,« meni Krek, saj je na svoji poti videl veliko »dušnih razvalin«, podrtih bitij. Mnogi so padli, ker niso imeli podpore duhovnika. Morda, meni Krek, je marsikje temu kriva nemarnost in brezbriznost sionskih čuvajev. In v svojem razmišljanju naredi miselni preskok na slovenske razmere, ko zapiše: »V slovenskem krščansko socialnem gibanju se je nekaj malega storilo v prid delavskim stanovom.« Ljubljanski delavci bolj obiskujejo božjo službo, še zatrdi. Krek je odločen tudi glede političnega dela: »Brezpogojno je pa za dušnega pastirja v našem času potrebno, da se udeležuje političnega delovanja proti liberalstvu in socialni demokraciji, da vzgaja ljudstvo v katoliškem mišljenju tudi na tem polju. Ne ozirajte se na mnenja 'Izpovedujte, pridigujte in mašujte, politiko pa pustite pri miru.'« Če bi šlo tako naprej, meni Krek, kmalu ne bo koga izpovedovati in komu pridigati (XIX/173–174).

Krekov odnos do Bismarckove protiverske politike je pogled skozi oči katoliškega duhovnika. V Bismarcku vidi glavnega krivca za *Los- von-Rom Bewegung* (gibanje stran od Rima).⁶ V Vestfaliji mu je prišla v roke knjiga *Die Damenpolitik am Berlinerhof 1850–1890*.⁷ Kreku so navedbe v knjigi potrdile njegovo »že zdavnaj pridobljeno prepričanje o Bismacku in njegovem delu«. Za bralce *Slovenca* izpostavlja njegove glavne poteze:

1. Zavzemanje za prusko nadvlado nad združeno Nemčijo. Država mu je nad vsem, tudi nad katolištvom. Je absolutist, kar kažejo njegovi zakoni proti katoliški Cerkvi, socialistom, Poljakom, Dancem in Francozom.

2. Je proti katoliški stranki (imenovani Zentrum). Krek: »Katoliško načelo samo

⁶ To gibanje je katolicizem obtoževalo kot »nemštvu sovražno silo«. Izbruhnilo je leta 1897 in v naslednjem desetletju povzročilo, da je več deset tisoč katoličanov prestopilo v protestantizem ali starokatolištvo (Aubert 2000: 365).

⁷ Ein Beitrag zur Geschichte der Entstehung des deutschen Reiches, Berlin 1897: Verlag von Hermann Walther.

po sebi varuje ljudsko svobodo in brani absolutizmu vstop v državno zakonodajstvo.« Protestantizem je v tem oziru brez moči in socialna demokracija tudi.

3. Bismarckovo sovrašтво do Avstrije (*Los von Österreich*). Tako gledanje je Krek zasledil pri Lassalleu, ki ga označi za »socialističnega narodno šovinističnega 'gigerla'«,⁸ deloma pri Marxu,⁹ Kautskemu¹⁰. »Edina Nemčija ni mogoča, preden se ne oslabi Avstrija,« meni Bismarck. In Krekov komentar: da ta misel ne tiči samo v strahu pred Avstrijo z močnim prebujajočim se slovanskim vplivom, ampak tudi v strahu pred katoliško vero. »Katoliška država sredi Evrope mu je bila strah in groza,« meni Krek za Bismarcka, bodel pa ga je konkordat in bal se je cerkvenega vpliva. Nastopal je proti Poljakom, podpirajoč protestantske Mazure (X/147–150). Kreku je dokaz tudi dejstvo, da je v kraju Wanne, kjer je ravnokar bil, pruska vlada ustanovila »luteransko faro« za Mazure in jim plačevala poljskega pastorja, katoliškim duhovnikom iz Poznanja pa ovirala pastirovanje med rojaki v teh krajih. Dovoljevali so delovanje le frančiškankom, ki so v teh krajih imeli nekaj samostanov. Skratka, Berlin skrbi za protestantske Poljake v verskem oziru, zaključil Krek (X/150).

Do Falkovih majskih zakonov z namenom načrtne sekularizacije vere (11.–14. 5. 1873) – v pismih jih omenja tudi Krek – je ustavni zakon iz leta 1850 zagotavljal Cerkvi popolno svobodo organiziranja. Vendar so tudi po leta 1873 države, ki so sestavljale novo nemško cesarstvo, lahko same določale svojo politiko do Cerkve, zato niso povsod sledile protikatoliški pruski politiki. Njej so le sledile Saška, Hessen in velika vojvodina Baden, medtem ko se je Württemberg in Oldenburga komaj dotaknila (Aubert 2000: 87).

Tudi Krek je imel svoj odnos do teh, sicer že zgodovinskih dogodkov, vendar s posledicami še v času njegovega obiska v Nemčiji. Izogniti se ni mogel odnosu do kulturnega boja (nemško *Kulturkampf*), kar je oznaka za konflikt med prusko državo pod vodstvom železnega kanclerja in katoliško Cerkvijo (*1873). Stranka *Zentruma* je v duhu političnega katolicizma zavrnila svetovnonazorske politične in ekonomske osnove liberalizma, ki je bil nosilec malonemške, večinoma protestantske nacionalne države pod pruskim vodstvom. Govorimo lahko o nepopustljivosti tako *Zentruma* kot države. Vendar se Bismarck ni nikoli pridružil ideološkemu boju liberalcev, jih je pa zvito izkoristil za svoje politične cilje (Aubert 2000: 88). Politični katolicizem je bil protiprusko usmerjen, zagovarjal je načela Vatikana in se zavzemal za velikonemško rešitev. Leta 1870 je bila sprejeta dogma o papeževi nezmotljivosti, *Zentrum* pa je dobil podporo pri nasprotnicah združitve Nemčije, npr. Poljakih, Welfih in Alzačanih. Bismarckova reakcija je bila v ostrejši ločitvi med Cerkvijo in državo. Med ukrepi so bili: uvedba civilne poroke, prepoved naselitve jezuitov, zakon o šolskem nadzoru, na Bavarskem prižnični paragraf (16. 12. 1871) s prepovedjo obravnave političnih vprašanj v cerkvi, razpustitev cerkvenih redov itd. Po letu 1880 Bismarck popušča v ostrini in

⁸ V *Domu in svetu* je analiziral njegove spise.

⁹ V njegovih člankih v *New Yorker Herald* 1849.

¹⁰ *Revolution und Contrarevolution*.

dosežen je sporazum z Vatikanom leta 1882. Postopoma so se odpravljali represivni zakoni. Sprejeta sta bila pravna zakona (1886 in 1887), ki sta dokončno odpravila »kulturni izpit« bodočih duhovnikov, opravljanje duhovniške službe je bilo osvobojeno vsakega državnega nadzora, dovoljeno je bilo ustanavljanje redov in kongregacij, razen za jezuite do leta 1917 (Aubert 2000: 88–89). Krek je komentiral posledice tega boja z besedami: »Vse, kar je bilo s takimi dogodki v zvezi, je pomagalo, da je katoliško mišljenje in življenje tem krepkeje zavladalo po pruski zemlji. V ognju je preskušana [katoliška cerkev v Nemčiji, op. avt.]. Zato drži.« (VI/138). To Krekovo trditev potrjuje tudi katoliško zgodovinopisje. Katoliška cerkev je bila močnejša, notranje bolj enotna in tesneje povezana z Rimom. Prišlo je do sožitja, ki se je ohranilo vsaj pol stoletja in je ustrezalo obema stranema, tako Cerkvi kot državi (Aubert 2000: 89).

Pozabljena ni bila sedemtedenska avstrijsko-pruska vojna leta 1866 za nadvlado v Nemčiji, ki je z uveljavitvijo dualizma leto dni kasneje oslabilo Avstrijo. »Nejevoljno udeležili« so se je katoliški Vestfalci in Porenjci. In posledica? »Liberalstvo je prišlo na vrh. Dunaj je izgubil pol veljave. Dualizem je nastal in ostal kot trajen dokaz naše slabosti, «zapiše Krek. To je bilo vse po volji Bismarcka, meni Krek. »V eni polovici nemški liberalci, v drugi Madžari – v velikem delu kalvinci – na konju. In zadnji uspehi: oslabiljena Avstrija v trozvezi.«¹¹ In posledice tega? Politični boji, liberalstvo, gospodarsko zaostajanje in propadanje monarhije. Nemčija, ki je pred tridesetimi leti ni bilo, je postala ena od največjih držav sveta. »Hamburg je stokrat nad Trstom,« zapiše Krek in pozove, da je treba izviti Avstrijo iz Bismarckovega primeža. Da bi le avstrijska birokracija spoznala,

»da je za avstrijski jug, za Avstrijo rešilna ideja – južnoslovanski državnopravni program. Sedaj pa zini kaj o tem in zapisali te bodo v črne bukve. Nič ne dene. Kdor hoče sodelovati, da ostane sredi Evrope krepka katoliška avstrijska država, se ne sme meniti za ljudi, ki nočejo spoznati jasnih dejstev, da namreč tičimo v blatu radi Bismarckove politike« (X/150).

Proč od Avstrije se pokriva s Proč od Rima, meni Krek, kar zagovarjajo Schönerer¹² in njegovi, pa tudi mnogi drugi nemški politiki, ki stoje pod nemškim nacionalnim praporom, naj se imenujejo liberalci ali nacionalci. Vendar Krek zaključi pismo v pomladanskem občutju: na cvetočem in zelenem pastorjevem vrtu pod žarki spomladanskega sonca pošilja pozdrave domov,

»kjer se tudi v nebrojnih srcih poraja novo življenje. Moč gorkote je velika, moč pravice še večja, da, večja nego Bismarck in njegovo delo. In mladi, nepokvarjeni narodi so sposobni za pomladne solnčne žarke. Bit će dana.« (X/150–151).

Krek očita nemškimi liberalcem (»premogovnim baronom«) in protestantskim pastorjem, da ga imajo za fanatičnega sovražnika Nemcev in hujskača, ki nagovarja Slovence proti njihovim gospodarjem. Duhovniško delo med njima naj bi bila samo

¹¹ Gre za oslabiljenost Avstrije v trozvezi Avstro-Ogrska in Nemčija.

¹² Georg Heinrich von Schönerer (1842–1921), avstrijski politik, nosilec nemškega gibanja v Avstriji, protikatoliško usmerjen in antisemit. Imel je močan vpliv na mladega Adolfa Hitlerja.) http://de.wikipedia.org/wiki/Georg_von_Sch%C3%B6nerer (13. 7. 2007).

pretveza. Da so ga že pred tremi tedni¹³ napadli v *Rheinische-westfälische Zeitung*-u, ki pa je, po Kreku, »malo razširjen«, zato za napad ni takoj izvedel. Policija je spremljala njegovo delo, kar Krek pripiše hudobiji liberalcev. Ohranilo se je obsežno arhivsko gradivo o nadzoru nad Krekom (Kolar 1998a: 120). Essenski liberalni list ga je obsodil, da organizira Slovence tako, kot so organizirani Poljaki, da potuje naokoli kot »politični agitator« »Ti zlodejevi liberalci!«, zapiše Krek, povsod so enaki in nikoli ne imenujejo nobene stvari tako, kot so v resnici. »Povsod najslabši nameni, povsod podlost, hujskanje itd., « zapiše Krek. Liberallec je na Pruskem tak kot v Avstriji. Članek poziva vladnega predsednika v Düsseldorfu, da usmeri pozornost na delovanje Kreka. Judovski liberalni listi na Dunaju pišejo proti antisemitom, proti zadrugam, »pri nas« proti slovenski božji službi na Pruskem. Verjetno župnik iz Böringa je odgovoril na te napade liberalcev v katoliškem listu *Tremonia* (XVII/167–168). Krek se zahvaljuje božji previdnosti, »da sem mogel opraviti svoje delo, v dušni prid mnogih Slovanov, zlasti Slovencev in Čehov.« (XVIII/170).

Povezano z diskriminacijo tuje delovne sile v imperialni Nemčiji, kjer so bili Poljaki najbolj izpostavljeni v javnosti, moramo poudariti njihovo katoliško vero. Biti Slovan in katolik v takratni Nemčiji ni pomenilo nekaj sprejemljivega. Poljakov je bilo veliko, Slovencev neprimerljivo malo. Kljub temu nemškim oblastem ni ušlo dejstvo, da se je med slednjimi gibal misijonar, ki svojega dela ni omejil samo na versko vsebino – kar je dobro razvidno iz Krekovih pisem – , povrh vsega je bil še državnozbornski poslanec in politik.

Judovstvo (sam uporablja oznako »židovstvo«) Krek pogosto povezuje z liberalstvom. Ko se je vračal v domovino ob reki Ren in se s pogledom dotaknil Loreleyine pečine nad reko, se je spomnil na Heineja kot židovskega pesnika, ki ga preveva (kljub uglašnim strunam, po Kreku) pristni židovski duh – v zasmeh vseh svetih stvari, kar je po Kreku podla šala in brezobzirnost. Da Heine ni imel ljubezni ne do Boga ne do domovine, da se je lizunsko laskal Francozom, hujskal proti veri, pravosti in domovini. Ko se vrača iz Italije, poje:

»Da hört' ich Deutschlands Schnarchen in der Obhut von zwanzig Monarchen.«

»Kako podlo,« zapiše Krek. Ivan Dolenc napiše eno redkih opomb k pismom in sicer, da je Krek kasneje rad bral Heineja. Da je Judov povsod dovolj, vendar so v Nemčiji brez vpliva, meni Krek. Je pa »nam« judovski duh okužil slovstvo, časopisje, trgovino in »postavil je vso industrijo na napačna tla, zmedel našo politiko in vplival, da se je zanemaril slovenski jug« (S pota/ 176–177).

Ni pisma, v katerem se ne bi vsaj obregnil ob socialno demokracijo, za katero v enem od njih trdi, da nima veliko vpliva, kar je zasluga vzorno delujoče katoliške organizacije (II/128). Krek meni, da Slovencev v Nemčiji socialna demokracije »ne vleče«, poudari pa, da so tujcem, kljub svoji mednarodnosti, »strastno nasprotni«. Da izdajajo dnevnik *Rheinisch-westfälische (Arbeiter) Zeitung* v Dortmundu, ki je

¹³ Ker je bilo 16. pismo objavljeno v Slovincu 25. maja, sklepam, da so ga napadli v začetku maja, po komaj štirinajstdnevem delovanju v Nemčiji.

slabo urejevan. Na katoliškem shodu v Börnigu je bil prisoten češki socialni demokrat. Ta se javno ni oglasil, zasebno pa se je postavil proti krščanstvu ter se izkazal za zagovornika Nietzscheja (»oholo-bedastega kričača«), ločeval ljudi v »gospodo« in »sužnje«, z ločenimi nravnimi zakoni za oboje. Krek zaključuje misel: »Socialni demokrat, ki more biti Nietzschejev pristaš, je že toliko zanimiv, da ga smem posebej omenjati.« (II/128).

2 KATOLIŠKI VESTFALSKI SLOVENCİ

»S kakšnim hrepenenjem so pričakovali slovenskega duhovnika, se ne da opisati« (XIII/157).

Krek poveljuje vestfalsko in porenjsko duhovščino zaradi njihove zavzetosti za »sveto stvar«, odkritosrčnosti, preprostosti, nehinavščine in neprilizovanja ter trdnega prepričanja. Zato se je med njimi dobro počutil (IX/143). Imeli so tudi dobro izobrazbo (IX/145). In še več, župniki so dobivali od pruske protestantske vlade kar 3.200 mark plače, s katero so lahko kaj naredili, na Slovenskem pa je, po Kreku, večina duhovnikov le »srednje shajala«, in to »pri zelo skromnih potrebah«. Gornjo primerjavo zaključí z mislijo: če slovenski liberalci ne vidijo idealizma slovenskih duhovnikov, bi vsaj morali videti njihove nizke (»revne«) dohodke, in to v času, ko se vsi stanovi prizadevajo za boljše plače (IX/145–146). Kot v zagovor domačim duhovnikom v domovini izpostavi njihovo sposobnost, čeprav delajo v skromnih pogojih, ter gorečnost pri ohranjanju pogojev za versko in moralno (»nravno«) mišljenje in življenje. Sicer niso šli skozi kulturni boj, so pa prizadeti zaradi liberalne »gonje« proti njim, ki jo Krek označi kot koristno, saj pomeni za duhovnike nekakšno krepitev, spodbuja k dobri volji, vedrosti in prispeva k odmiku od plesnivega sentimentalizma in hipohonderske žalosti. V duhu te vedrine Krek zapiše: »Bog vas živi, ljubi bratje v domovini, ki v sveti ljubezni brez strahu služite ljudstvu in z ljudstvom Bogu!« (IX/146). Kljub Krekovi pohvali katoliške duhovščine v Nemčiji in v domovini le čutimo rahlo kritiko razmer na Slovenskem v primerjavi z nemškimi, zlasti na področju javne podobe in ravnanj tako enih kot drugih.

Hkrati ugotavlja, da so se mnogi Slovenci v Nemčiji odtujili Cerkvi in verskemu življenju, kar je po Kreku »žalostna«, vendar »umljiva« resnica. Da ne more sam vsega popraviti. Zakaj »umljiva«? Navede naslednje razloge:

1. Nevednost: Slovenci ne slišijo božje besede in malo berejo.
2. Slabo družbo: kjer zabavljajo proti veri (Krek želi mednje razširiti »dobro berilo«).
3. Nimajo (katoliškega) nedeljskega lista (tednika), ki bi prinašal nabožne prispevke, npr. razlago nedeljskih listov in evangelijev, dajal pouk o posameznih krščanskih resnicah, prinašal »dobre povestice« in nekaj novic. Krek vse to zvrča na kolek (»Ti

presneti kolek!«), kar je bolj reakcija na stanje v Avstriji. Priporoča branje *Življenje svetnikov*¹⁴,

4. »Krvavo« je potrebna »pripravna apologetika« branilca krščanstva, saj tujina uničuje, kar rojaki dobrega prinesejo od doma: jemlje jim telesne moči, zaslužek lahko konča v gostilnah, na igrah »in v splošno predobrem življenju«. Pobira jim zdravje in življenje, uničuje nrvnost in narodnost. Vrh tega pa mnogim še »najdražje imetje«, tj. vero. Da le tisti, ki živi krščansko, kaj privarčuje.

Mnogo je bilo vrlih mož in žena, ki so s hrepenenjem pričakovali slovenskega duhovnika. Ob slovenskih pridigah in govorih se »vname mnogo že ugaslih«. Krek meni, da je »papir premrzek«, da bi nanj pretil obilico lepih primerov, in neprimeren, da bi »svete tajne« vlačil po predalih političnega lista. Počivajo naj v njegovem srcu kot »najlepši spomini mojega življenja«. Rad se bo spominjal njihove hvaležnosti. Če mu le ostane kaj časa, jih gre obiskati v »kolonije«. »Vedra so taka trenotja,« še zapiše (XIII/156–157).

Krek se je zavzemal za ustanavljanje Marijinih bratovščin (imenuje jih »družbe«)¹⁵, ki naj bi jih osnovali možje in mladeniči, žene pa naj bi stopale v bratovščine krščanskih mater, ki že »povsod« delujejo. Leta 1854 je Pij IX. razglasil dogmo o brezmadežnem spočetju, povečalo se je zanimanje teologov za mariologijo itd. V 19. stoletju je bila pri ljudeh zelo v čislih brezjanska Marija. Mnogi slovenski izseljenci so pred odhodom v tujino – če so le potovali skozi Ljubljano – obiskali romarske Brezje.

Ugotavlja, da se v Vestfalijo in Porenje množično priseljujejo ljudje različnih narodnosti in raznih veroizpovedi. Povzema trditev, da ne prihajajo najboljši ljudje (»Mnogo smeti si išče tu prostora«), veliko med njimi »brez vsake vere in zato tudi brez nrvnosti ... Pravi tóhuvabóhu – zmes brez reda, brez stalnosti« (VIII/141–142). Nrvnost priseljencev je bila po Kreku ogrožena zaradi novega načina življenja, boljšega zaslužka, boljše hrane, pijače, zaradi »spridenega ženstva«, trdega dela in slabe družbe. Krivec: njihovo materialistično mišljenje in življenje. To kar kliče k še večjemu neredu in hujši zmedi, ker se priseljenec nima česa oprijeti, domovino pa je zapustil in s tem vse tradicije domačega rodbinskega, cerkvenega in družabnega življenja. Skratka, »Tujec – strašna beseda. Skupina tujcev – tem hujši!« Zato je po Kreku edini izhod v naslonitvi priseljencev na katoliško Cerkev, na svojo župnijo in na svojega dušnega pastirja. To bi moral priznati tudi »brezverec«, ko spozna organizacijsko moč župne organizacije. Župnik je tisti, ki rešuje priseljenca iz osamljenosti, ki daje mladeničem pogum v boju proti silam, ki skušajo porušiti ideale, ki varuje »deklško nedolžnost«, ki nudi podporo otrokom. Skratka vsi tisti, ki se naslonijo na župnika oz. župnijo in se udeležujejo cerkvenega življenja, »se ohranijo Bogu in domu, poštenju in značajnosti«. Mnogi propadejo, zlasti tisti, ki jim je materialno nad duhovnim. Glede na razmere v Nemčiji se Kreku zapiše stavek: »Ej, človek ni samo materialno bitje!«

¹⁴ Verjetno gre za izdajo Jožefa Rogača: *Življenje svetnikov in svetnic božjih*, Celovec: Družba sv. Mohorja, 1866–1874 (4. zvezki). Lahko tudi avtorja Vertita Franca, kateremu so izdali delo leta 1828, 1831 in 1844. Glej Cobiss.

¹⁵ Leta 1847 jih je uradno ustanovil papež Pij IX.

In ponovi, da je duhovnik tisti, ki vidi v tajnosti človekovega srca, in hkrati poudari, »da so tu priseljenci, ki se udeležujejo cerkvenega življenja, razmeroma dokaj boljši, nego so bili doma« (VIII/141–142). In kot mnogokrat v svojih pismih z globoko vero poudari pomen duhovnosti nad materialnim in mehaničnimi silami in z vso ostrino zavrže liberalizem, ki je – kljub narodnostni opredelitvi – v resnici tuj, kozmopolitičen, breznaroden in brezdomen pojav (VIII/143).

Krek spoznava, da so nemški duhovniki zelo inteligentni oz. vsestransko izobraženi. V duhu misli, da kdor izgubi narodnost, izgubi tudi vero, so bili nemški duhovniki naklonjeni pripadnikom drugih narodov. Da ni srečal med njimi človeka, ki ne bi obsojal pruskega nasilja nad Poljaki. Da gojijo ljubezen do »sinov tujih narodov, dasi so jim često po svojem obnašanju v veliko pokoro«, pri čemer so imeli nedvomno v mislih Poljake. Mnogi, zlasti Čehi, pridejo v Nemčijo brez vere in opuščajo versko življenje, npr. obiskovanje nedeljskih maš in nesprejemanje svetih zakramentov. Vdajajo se pijančevanju, kar jim omogoča »primeroma dobra plača«. Mladenci so prepuščeni sami sebi, v družinah, kjer stanujejo, »so priložnosti za nerodno [verjetno neredno, op. avt.] življenje«. »Vse gre navzdol! Reveži! Vse izgublja: domovino, mlade moči, zdravje, življenje – vero.« Krek izpostavlja tudi krivdo »strasti« pod vplivom alkohola, saj so se poboji dogajali dnevno, »z noži in krepelci, pa tudi s samokresi se pobijajo usmiljenja vredni delavci. Pijača, igre, ženske – jih spravljajo v napast!¹⁶« (III/130).

Zaradi pogoste selitve (mobilnosti) delavcev v Porenju in Vestfaliji (v začetku maja in oktobra¹⁷) je bilo oteženo delo duhovnikov. Ker so »matice« v državnih rokah in Cerkev nima javnopravnega značaja, je delo še bolj oteženo. Zato si mora duhovščina stik z ljudstvom iskati sama (III/131).

Ugotavlja, da se je mnogo Slovencev oženilo s protestantkami, nekaj celo pred protestantskim pastorjem, kar je bil »verski odpad«. Na Pruskem je bil obvezen civilni zakon in več jih je bilo, ki se niso nato cerkveno poročili. Otroke so vzgajali v protestantskem duhu. Za katoliško stran je to pomenilo »grešno zvezo«, vzrok temu je Krek videl v nevednosti in verski otopelosti. Del krivde je pripisal tudi avstrijski birokraciji, ki ni pravočasno uredila vseh »papirjev« v domovini (III/131). In Krek dodaja: »Vrh tega je pa še druga nevarnost! S takim cincanjem in mečkanjem se silijo naši ljudje, da se odrekajo avstrijskemu državljanstvu in postanejo tuji podaniki«. In pride do sklepa, da se bo morala ta zadeva urediti v javnem interesu (III/131).

Krek svetuje Slovincem, da se naslonijo na župnijsko organizacijo. Kot sem že omenil, je skušal pridobiti može in mladeniče, da bi v posameznih župnijah osnovali svoje Marijine družbe. Žene naj bi stopile v družbe krščanskih mater, ki so uvedene povsod. »S tem dobe nekaj svojega: svoj prostor v cerkvi, svoje mesto pri cerkvenih procesijah, svoje določene čase za prejemanje svetih zakramentov.« Da se bo ali se je že našel v župniji duhovnik, ki se bo skušal toliko naučiti slovenščine, da bo lahko izpovedoval. Cerkevne Marijine družbe so toliko koristnejše, ker omogočajo večkrat

¹⁶ Srbskohrvaški izraz za skušnjavo.

¹⁷ Da iz večjih far odide tudi po 500 delavcev naenkrat.

skupno pobožnost v domačem jeziku. Upa, da se bodo v nedeljo popoldne Slovenci pogosteje srečevali pri skupni molitvi rožnega venca, litanij in drugih molitev. Domači duhovnik (voditelj družbe) jim bo rad pomagal in jim podelil blagoslov s sv. rešnjim telesom. V teh družbah se bo rodilo vrsto plodnih misli: varčnost, skrb za dobre knjige, duh medsebojne ljubezni in krščanske vzajemnosti. Krek upa, da bo s pomočjo župnikov in zaupnih mož postavil to organizacijo na noge (XV/162).

Ugotavlja, da je med Slovenci v Vestfaliji močna želja po domačem duhovniku, ki naj pride vsako leto vsaj enkrat in poskrbi za dušne potrebe. Štiritedensko delo med njimi je od Kreka zahtevalo nadnormalni urnik. Ni imel dovolj časa za osebne stike. Hvalil je »naše ljudstvo« v Vestfaliji:

»Dobro je naše ljudstvo! Solze veselja, a tudi domovinskega in verskega domotožja, ki so lile po tukajšnjih cerkvah, pričajo, da je to resnica. Biseri naše krščanske rodbinske vzgoje, naših svetih domačih tradicij se često res na tujem na debelo pokrijejo s prahom in blatom, a ob takih prilikah zaleskečejo iznova z vsem bogastvom notranje tolažbe, nravnih sil, dobrih sklepov v spodbudo vsem drugim« (XV/162–163).

Mnogi nemški duhovniki so hvalili »Avstrijce«, spremenili sodbo o njih in se odločali, da bodo bolj skrbeli zanje, piše Krek. Nemške župljane so nagovarjali, da naj bratsko ljubijo »naše ljudi«, naj jim pomagajo v vsem, naj jim izkazujejo sočutje. »Vrh tega jih – zlasti socialno demokratiški delavci – grdo gledajo.« Nimajo državljskih pravic, zato ne morejo dobiti posestva, kako hišico v last. Zemljišče je bilo precej drago. Ena ruta (14½ m²) stane 200 do 500 mark. Ker so razbiti na vse konce, nimajo spodbude za varčevanje. Mnogi vse poženejo po grlu ali zaigrajo svoj denar. Organizacija pod vodstvom duhovnikov bi v tem oziru lahko veliko pomagala (XV/163).

Krek zavzdihne, kaj bi bilo, ko bi se vsi zavedali pomena katoliške vzgoje in 'konservativne' moči katoliške organizacije. Doma vlada liberalna frazeologija in zmedena avstrijska politika, in to v katoliški državi s katoliškim ljudstvom in katoliškim vladarjem. In nadaljuje:

»Kdor se zanaša v prvi vrsti na materialne, mehanične sile, zmaguje morda nekaj časa, toda kmalu podleže in se kesa, da je premalo cenil – moč nravnih in idealnih sil, ki se pa črpajo edino le iz religije in religijskih organizmov.«

Ob tem se spomni vsega dobrega v odnosu vernik – duhovnik doma, na Slovenskem. In upa, da bo Bog dal moč »našemu ljudstvu«, »da se bo ustavljalo [verjetno v pomenu zoprstavljalno, op. avt.] po besedi narodnost poudarjajočemu, v resnici pa tujemu, kozmopolitičnemu, breznarodnostnemu, brezdomovinskemu liberalstvu (VIII/143).

Kot »pičce de (la) resistance« navaja, da je na Nemškem veliko katoliških laikov, ki večinoma prihajajo iz vrst učiteljev. Leta 1898 so bila v Nemčiji 302 katoliška društva s 7.251 člani. Prirejajo shode. Poimensko našteje katoliške časopise (14) in Letopis (Jahresbuch des kath. Lehrerverbandes v Kolinu),¹⁸ ki so ga poznali tudi na Slovenskem. Krek se vpraša: »In pri nas?« (IX/146–147). Piše o nastavljanju župnikov in upravljanju cerkvenega premoženja ter o cerkvenem davku, ki po Kreku ni občuten.

¹⁸ Nedvomno je Krek črpal iz tega Letnega poročila.

Če delavec zasluži po 2½ do 3 gld. na dan, »potem se lahko utrpi nekaj mark na leto za cerkev« (XVII/167).

3 KREKOV NAČRT ZA VERSKO DELO MED IZSELJENCI

Podlago naj bi predstavljalo nekaj značajnih, za rojake vnetih in nesebičnih mož iz krajev, kjer »biva več Slovencev«, da bi se dobili vsak mesec v določenem kraju, sprva najbolje v Börnig-Sodingenu, kjer jim bo v pomoč vikar Anton Floren, ki je prvi začel delovati med Slovenci in »je tudi prvi sprožil misel, naj slovenski duhovnik pride semkaj pastirovat«. Ti možje naj bi se pogovorili o vseh stvareh, ki se tičejo Slovencev. To bi bil prenos zahtev katoliške politike med »katoliško misleče može«. Poleg duhovnikov so za to potrebni laiki. Tesni stik, tj. ustno komuniciranje laikov z duhovniki je bilo po Kreku nujno. To naj bi bili Ljudsko združenje za katoliško Nemčijo (Volskverein für das katholische Deutschland¹⁹) s sedežem v porenjskem mestu München-Gladbach. Združilo naj bi vse katoliške sile Nemčije, tako delavce, kmete, srednji razred in izobražence. Demokratično družbo naj bi gradile na osnovi krščanskih načel (Aubert 2000: 364). Po Kreku je imelo to združenje na Vestfalskem med zaupnimi ljudmi tudi slovenske delavce. Krek meni, da bi to morali uvesti tudi na Slovenskem in jara in kmečka gospoda bi morali spoštovati katoliško misleče ljudi, čeprav so predilniški delavci (VII/140).

Krek navaja, katere so te zadeve:

1. Skrbeti morajo za dobro berilo, skupno nabavljati mašne knjižice iz domovine, širiti »dobre« časopise po enaki poti in se včlaniti v Družbo sv. Mohorja. Krek zadovoljno ugotavlja, da se jih je dotedaj »oglasilo« že »veliko število«.

Če pogledamo seznam nastajajočih mohorjanskih postojank je prva nastala leta 1888 (Penzberg), naslednja leta 1893 (Bremen, Gladbeck, Hochlarmarkt, Unserfritz), leta 1895 Wörishofen, leta 1896 (Braubauernschaft), leta 1897 (Marxloch), leta 1898 (Bauer, Bruch, Herten) in v Krekovem letu 1899 v krajih Altendorf, Füssen, Hamborn, Hörde, Horstermarkt, Oberhausen, Osterfeld, Pasing, Rauxel in Sodingen. V naslednjem letu jih nastane kar dvanajst. Skupno je od leta 1888 do 1917 delovalo v Nemčiji kar 73 mohorjanskih postojank (Vovko 2001: 55–56). Koncentracija nastanka večjega števila mohorjanskih postojank na prelomu v 20. stoletje je nedvomno zasluga Janeza Evangelista Kreka in njegovih misijonarskih naslednikov.

2. Ti zaupniki naj bi povsod, kjer bodo pogoji, ustanovili svoja društva, povezana s »farno duhovščino«. Zaupniki bi imeli vlogo posrednikov med duhovščino in »našimi ljudmi«. Brez izjeme bi morali zbirati prostovoljne prispevke v posebno blagajno, ne samo tam, kjer so društva ali zaupniki. Prispevki bi bili namenjeni za pomoč v

¹⁹ Ustanovljeno je bilo oktobra 1890. Pobudnik je bil Ludwig von Windhorst, ustanovitelja Franz Hitze, ena najbolj naprednih osebnosti nemškega socialnega katolicizma, in F. Brandt, ki je postal prvi predsednik, tajniške posle je opravljal generalni sekretar A. Pieper (Aubert 2000: 364).

primeru bolezni in nesreč, saj so, kot poudarja Krek, ljudje veliki reveži v primerih bolezni ali nesreč in drugih težav. Skupna blagajna bi pomenila manj težav. Ob koncu svojega načrta Krek še enkrat izpostavi vlogo zaupnikov pri pomoči duhovnikom, organizaciji dela med ljudmi, ugotavljanju števila priseljencev in razmer, v katerih živijo (XI/153).

Začetki slovenskega društvenega življenja v Nemčiji konec 19. stoletja so nejasni (Drnovšek 1999: 39). Domnevno prvo društvo, tj. slovensko pevsko društvo »Ilirija«, naj bi bilo ustanovljeno leta 1898 v Essen-Borbecku (Werner 1985: 119). Nekaj let kasneje dopisnik iz Essna v *Slovenskem narodu* trdi, da je bilo »prvo slovensko pevsko društvo tu na Pruskem« ustanovljeno 18. 11. 1903 pod imenom »Ilirija«. ²⁰ Werner omenja, da je v Nemčiji delovalo večje število avstrijskih pevskih društev, ki so se ustanovila v krajih Wanne (1899), Herten (1901), Meerbeck (1902) in drugod (Werner 1985: 120). Krek pa omenja leta 1899 dve slovenski katoliški društvi, tj. v Börnigu in Altendorfu, in hkrati zapiše: »Če pojde tako naprej, jih bo kmali več nego v domovini, če smo prav 'pod Prajzom'« (III/131).

Katoliško delavsko društvo sv. Jožefa v ustanavljanju je zvečer, 23. aprila 1899, po maši, ki se je je udeležilo nad 200 Slovencev, nekaj Čehov in Poljakov, sklicalo »shod« v Börnigu, da bi s Krekovo pomočjo postavili »trden temelj organizaciji naših delavcev« (II/127). Vabili so tudi Čehe. Krek je bil oster, ko zapiše: »Tukaj bivajoči Čehi – brez izjeme lahkoživci in socialni demokrati – so si najeli iz Geselkirchna svojega 'Kristana'« ²¹ (II/128). Ob tem dogodku se Krek razpiše o socialni demokraciji. Omenja pa tudi, da zborovanja v Börnigu niso prijaviili, čeprav so nanj vabili s plakati. Kljub temu se policija ni vmešala v dogodek (II/127–129). V Altendorfu je uspešno delovalo Katoliško slovensko delavsko društvo, ki je nudilo podporo v primeru bolezni in imelo svojo hranilnico. Po maši 7. maja 1899 ²² se je Krek udeležil »shoda« v omenjenem društvu. Altendorf je imel okoli 5000 prebivalcev, med njimi 600 do 700 Slovencev, z okolico vred nad 1000 (XI/152). Župnik Lennarz in kaplan Hennes sta bila organizatorja slovenskih delavcev in nedvomno pobudnika za ustanovitev omenjenega društva. Neogotsko cerkev v Altendorfu Krek primerja z radovljiško cerkvijo (XII/154). Župnik Lennarz se je po odmevni maši, 7. maja 1899, odločil, da se bo učil slovenščino:

»Ganilo me je. Ne, to ni šala: tako daleč od doma – v tujini med ljudmi, ki govore nepoznan jezik. Smilijo se mi; zlasti uboge stare mamice, ki prihajajo sem za svojimi otroki. Učil se bom slovenščine. Ne zapustim jih. – Ko sem čul vaše petje – tako pretresljivo otožno, za nas popolnoma tuje, mi je prišel na um psalm: 'Ob babilonskih vodah smo sedeli in jokali. – Kako naj pojemo v tuji deželi?'«

²⁰ Slovenski narod, št. 294, 21. 12. 1903; Drnovšek 1999: 39.

²¹ Etbin Kristan (1867–1953) socialni demokrat, v letu Krekovega obiska Vestfalije in Porenja član izvršnega odbora Jugoslovanske socialdemokratske stranke. Kot vodja slovenskih socialistov je bil trn v peti Kreku in somišljenikov.

²² Slovenska božja služba je bila v nedeljo, 7. maja 1899. Po Kreku se je zbralo 1.000 naših, matere z dojenčki, med petjem in govori so se oglašali »mladi Slovenčki«, grmelo je po cerkvi: Marija, k tebi uboge reve... Domači župnik mu je po maši s solzami v očeh stisnil roko (XII/154–155).

In Krek sklene: »Usedel se je h klavirju in jel igrati melodijo: 'Marija, k tebi uboge reve...« (XII/155).

3. Skrbeti morajo za versko in nravno življenje »naših ljudi«. Ob tem Krek ne more pozabiti dveh »odpadnikov«, ki sta sklenila poroko pri luteranskem pastoru in katerih otroci bodo protestantsko vzgojeni. Lahko jih je še več. Sam pozna več Slovencev, ki imajo protestantke za ženo. In naloga zaupnikov? Če zvedo, da se kaj takega pripravlja, morajo to preprečiti. Še o pravem času mora to izvedeti »duhovni pastir«, po potrebi domači župnik, in sorodniki doma, da »režeža« obvarujejo pred tem korakom. Krek vidi še več: »Skupna zveza [med izseljencem in domačimi, op. avt.!] bo tudi naše ljudi vnemala, da bodo sicer dobri in da bodo rajši spolnjevali verske dolžnosti.« (XI/153) Tudi kasneje se dotakne sklepanja zakonov v tujini. Ugotavlja veliko »divjih zvez« med »našimi ljudmi«. Vzrok: ne vedo, na koga se obrniti in administrativni zapleti glede dokumentov. Delavci se obračajo na domovino, tako glede neveste (navadno znanko iz prejšnjih let) in papirjev. »Nevesta pride, papirjev ni.« Ločeno življenje je drago in prilika dela tatu /... / Krivdo zvrča na neučinkovita okrajna glavarstva v domovini. Vse to pripelje do pohujšanja in greha. Krek se zavzame za »kratko navodilo« glede ženitve »po raznih krajih«, ki bi ga morali razširiti med izseljence, doma pa naj bi ga imeli v rokah vsi, ki so vpleteni v postopek. Med izseljenci naj delajo zaupni moške, doma društvo, odbor ipd., na katerega se lahko izseljenci obrnejo. Za primer daje Ljudsko združenje za katoliško Nemčijo, politično organizacijo nemški katoličanov, ki ima po raznih krajih svoje pisarne, kjer se ljudem svetuje, jim lahko pišejo itd. Za 50 »beličev« se lahko vsak posluži njihovih uslug. Krek meni, da bo treba na Slovensko prenesti lastna »politiška društva« z abstraktnih višin na realna tla. Da so se v odboru ljubljanskega katoliškega političnega društva o tem večkrat pogovarjali.²³ Zlasti dr. Janežič je priporočal to misel, »storilo se pa ni nič« (XVI/165).

Ureditev vprašanja izseljevanja in zaščite izseljencev s strani Avstrije kot države ni bilo aktualno, saj je v maniri liberalne zakonodaje dopuščala svobodo odhajanja v inozemstvo, razen v nekaj zakonskih omejitvah odhajanja, npr. pred odslužitvijo vojaščine, v primerih kriminalnih dejanj ipd. Krek se je zavzemal za sprejem posebnega zakona (1904,²⁴ 1913) po vzoru zakona iz ogrske polovice države (1903), vendar brez uspeha. Avstrija do razpada ni imela svojega migracijskega zakona (Drnovšek 1991: 87–92). Nekateri so se prizadevali za ureditev tega vprašanja na deželni ravni – tudi brez uspeha (Adlešič 1909: 189). Še največ je naredila katoliška cerkev, čeprav v primerjavi z Nemčijo z določeno zamudo. V Nemčiji je bila ustanovljena prva

²³ Katoliško politično društvo v Ljubljani je bilo ustanovljeno 26. januarja 1890. Nastalo je pod vplivom drugega avstrijskega katoliškega shoda leta 1889 in radikalnega političnega katolicizma.

²⁴ Krekov govor v kranjskem deželnem zboru, 30. 9. 1904: Glede Slovencev pravi, da jih smatrajo za »neotesane«. Krek meni, da so poleg Čehov Slovenci najbolj izobraženi in željni napredka in »duševne prosvete« ... »Naši ljudje se obnašajo dostojno, povsod na tujem so spoštovani kot dobri, pošteni in talentirani ljudje. Če ima naše ljudstvo kako napako, je to ta, da pozna premalo živahnega temperamenta v obrambi svoje naroden časti in lasti [tj. lastnine, v odnosu do nemških posesti!]*« (Dolenc IS V.: 151)*

Rafaelova družba leta 1878, avstrijska na Dunaju leta 1890, slovenska podružnica avstrijske družbe sv. Rafaela za varstvo katoliških izseljencev iz Kranjske, Koroške in Primorske leta 1907; do leta 1913 so jim sledile še v Trstu, Gorici in Mariboru (Kolar 1990). V okviru Slovensko krščanske socialne zveze so nastajali izseljenski odseki, ki so skrbeli za stike z izseljenci, njihove verske in človeške težave so obravnavali v posameznih pastorskih pismih in na katoliških shodih 1892, 1900, 1906 in 1913 (Drnovšek 2002: 130–135).

4. V »te kraje« mora najmanj enkrat vsako leto priti slovenski duhovnik, ki bo vešč tudi češčine, poljščine in italijanščine. Obilnega dela bo imel do pet tednov. Najbolje bi bilo, če bi se dobil duhovnik, »ki bi hotel stalno ostati dalje časa tukaj kot missionarius regionarius. To naj bi bila tema pogovora z našimi 'nadpastirji' [škofi, op. avt.]«. Krek daje primer paderbornskega²⁵ škofa, ki bo nastavil poljskega duhovnika za »industrijski okraj«. Krek zatrjuje, da bi bili tukajšnji škofje in duhovniki »prisrčno veseli«, če bi se kaj takega storilo tudi za Slovence (XI/152–153).

Za Krekove misijonarske naslednike pot ni bila lahka, saj so jim nagajale nemške oblasti in jim omejevale delo med Slovenci v Nemčiji. So se pa nemški katoliški duhovniki zavzemali za slovenske delavce, kar predstavlja določen fenomen, zlasti z vidika učenja slovenskega jezika. Pojav je še toliko bolj izjemen, saj so katoliški Slovenci v Nemčiji predstavljali manjše skupine v primerjavi npr. s Poljaki ali Italijani. Krek večkrat v svojih pismih poudari skrb nemških duhovnikov za Slovence. K učenju slovenskega jezika so prvenstveno pristopili zaradi lažjega opravljanja osnovnih verskih opravil.²⁶ Krek omenja dr. Bitterja, kaplana v Herneju, ki se jo je učil iz Plečnikove slovnice.²⁷ Tudi v Altendorfu sta se župnik in kaplan učila slovenščino, s poljščino pa se jih je ukvarjalo še mnogo več. V semenišču v Paderbornu so poučevali poljščino. »To je divni značaj katoliškega duhovništva!«, zapiše Krek (III/129).

5. »Če se uresniči opisana organizacija – in upam, da se – bo to brz drugače,« zapiše ob koncu načrta, ki ga je v uvodnem delu uvedel: »Po temle načrtu menda pojde.« Izražena up na začetku in dvom na koncu kažeta na Krekovo realno gledanje na stanje tako v domovini kot v Nemčiji.

6. In zaključí: »Z eno prošnjo pa že zdaj stopam pred slovenski svet! Knjig je treba, da ustanovimo knjižnice.« Svetuje, da ima vsako društvo knjižnico. Apelira na Slovence v domovini, da pošiljajo tiske v Nemčijo in da bo *Slovenčevo* uredništvo rado posredovalo pri tej akciji. Vsaka slovenska družina bi morala poleg molitvenikov, časopisa in knjig Družbe sv. Mohorja imeti katekizem, razlago nedeljskih evangelijev (Leonard Goffine)²⁸ in Tomaža Kempčana, da bi lahko z berilom nadomestila pridige. Dvojni razlog te želje je, prvič, da Slovenci niso mogli spremljati pridig nemškega

²⁵ Paderborn v Vestfaliji, univerzitetno mesto od leta 1614 z močno teološko fakulteto.

²⁶ Krek sam je imel izreden dar za jezike, poleg nemščine in latinščine je aktivno ali pasivno obvladal vse slovanske jezike, francoščino, angleščino in madžarščino (Dolenc 1932: 560).

²⁷ Verjetno Pleteršnikovega slovarja.

²⁸ Goffine Leonard (1648–1719), avtor številnih verskih del, ki so bila prevedena tudi v slovenščino in popularna v drugi polovici 19. stoletja. Glej Cobiss.

duhovnika zaradi neznanja ali slabega znanja nemščine, in drugič, kot nadomestilo v času odsotnosti slovenskega duhovnika. Ob smrti kölnskega škofa Filipa Kremetza, pod katerega je spadal tudi Altendorf, spomni na njegovo geslo: Caritas [Cisti] Urgeat, kar po Kreku, nedvomno velja tudi »za naše zapuščene delavce na Vestfalskem in v Porenjščini«²⁹ (XI/152–153).

4 ŠOLSTVO, KULTURA, MEDIJI, UMETNOST

*»Anafalbetov ni na Vestfalskem in v Porenju niti en odstotek.«
(IV/133)*

Okrog leta 1900 je bil položaj nemškega katolicizma na kulturnem področju manj zadovoljiv. To ni bila samo posledica tega, da so katoličani predstavljali gospodarsko šibkejšo plast prebivalstva, ampak tudi pristranosti vlade v korist protestantov. V času kulturnega boja se je katoliška skupina umaknila sama vase in nastopala proti moderni kulturi. To je bila slaba stran kulturnega boja. Mnogi so se zadovoljili s tradicionalnimi pristopi, npr. v učbenikih, pisanih mnogokrat z apologetskega vidika. Tradicija je imela prednost pred modernizmom. Oziranje nazaj je bolj v ospredju na kulturnem področju kot ustvarjalnost za danes in jutri. Duhovščina si je prisvojila katoliško literarno kritiko. Boromejevo združenje (Borromäusverein) je vse literarno ustvarjanje usmerjalo v smislu župnijskih knjižnic. Težnja po moraliziranju je močno spodrinila estetske vidike (Aubert 2000: 91).

Šolstvo je bilo Kreku kot tudi Cerkvi nasploh zelo blizu. Omenja, da je vestfalska duhovščina hvalila slovenske otroke. Učenje jim ni delalo težav, hkrati so bili pridni. Da pa nemški duhovniki povezujejo »nekam lahko življenje naših odraslih« s slabo šolo v Avstriji. Krek omenja, da je že pisal o tem in da mora še enkrat izpostaviti: »Šola se mora pri nas tesneje okleniti cerkvenega življenja« (XIII/157). Pri tem naj pomagajo katoliško misleči Slovenci doma, možje in žene, duhovniki in posvetniki, gospodje in kmetje, da se obnovi verska šola. Sedanja šola in učiteljstvo je pod vplivom »naših velmož« in liberalnega časopisja in daleč od šole, ki »jo moramo mi zahtevati«, meni Krek. »Če naj je učitelj rojeni nasprotnik duhovnikov, potem se vse neha.« Poglejmo na Češko in Koroško, še zapiše. Za »liberalstvo« učiteljev je po Kreku kriva avstrijska birokracija oz. zakonodaja³⁰ (XIII/158).

Šola je državna, kar pa ni ovira, da je bil (nad)učitelj hkrati tudi cerkovnik. In to se zgodi v Prusiji in ne v »katoliški Avstriji«, poudari Krek. Država izuči in nastavlja učitelje, plačuje jih občina. Torej, šola ni verska, ker nima tiste »svete pravice, ki ji

²⁹ Kristusova ljubezen spodbudi nas.

³⁰ Po bitki pri Sadowi (1866) so vlado v Avstriji prevzeli liberalci in od leta 1867 izvajali svoj program sekularizacije zakona in šole, kasneje enostransko razveljavili konkordat (ob razglasitvi papeževe nezmotljivosti) in maja 1874 v parlamentu izglasovali tri zakone v Bismarckovem duhu.

pripadajo pri vzgoji«, vendar je v resnici zelo verska, »da si mi niti v sanjah ne moremo predstavljati take v naši domovini.« Učiteljski pripravniki so ločeni po veroizpovedi, katoliški imajo svoja »učilišča« in semenišča, evangelijski svoja. Na »učiliščih« imajo po zakonu samo veroučitelja duhovnika, vendar mnoga semenišča vodijo duhovniki. Pri zrelostnem izpitu je navzoč škofov komisar. Na podlagi njegovega poročila da škof posameznikom, ki nastopijo učiteljsko službo, kanonično pravico (*missio canonica*) poučevati v krščanskem nauku. Učitelji poučujejo krščanski nauk (z redkimi izjemami) pod nadzorstvom domačega župnika. Šole so strogo ločene po veroizpovedi, t. i. simultanske šole so le tam, kjer je število katoličanov oz. evangeličanov majhno. Verouka ima učitelj 5 ur tedensko .../ Iz vsega zapisanega čutimo Krekovo navdušenje (IV/132). Pohvalil je otroke, ki so pod vodstvom učiteljev vsak dan hodili k sveti maši, kjer so peli celo latinsko mašo. Krajevno šolsko nadzorstvo imajo župniki, čeprav jih nastavlja vlada. Krek: »tamkajšnji župniki imajo mnogo več pravic kot naši, saj tudi v pedagoškem oziru njihova beseda velja.« Krek potrjuje enakopravnost učitelja in župnika, hkrati pa »milo upa«, da bi bilo na Slovenskem vsaj pol tako, kot je »na Pruskem« (IV/133–134).

Le bežno se dotakne področja petja. Že prej, zlasti v zadnjem pismu z naslovom »S pota«, omenja bogato cerkveno petje na Vestfalskem in v Porenju. Vsi imajo knjižico *Gebet-u. Gesangsbuch für die Diözese N.* Zlasti popularne so bile Marijine pesmi, saj so jih peli otroci in starci. Pri tem se spomni, da tudi na Goriškem in Štajerskem živi ljudsko petje v cerkvi, potrebna bi mu bila le (boljša) organizacija in pravi duh. »Kranjec ima menda le v gostilni korajžo, v cerkvi ne!«, omenja v tej zvezi (S pota/176). V utrinkih iz Henrichenburga, ki ga opiše kot naselbino, kjer ni velikih dimnikov, ni smradu, ni ropota strojev in kladiv, ampak prava idilika kmečkega družinskega življenja, kjer se gostilne manj obiskujejo in kjer je maševal v slovenskem jeziku, Krek ne izpusti dogodka, da je v cerkvi »donela naša slovenska pesem« (V/134).

Nemška katoliška društvena organiziranost je bila všečna Kreku. Iz Letopisa³¹ kot primer navaja poročilo ermlandskega (škofija Ermland) društva, v katerem je nadučitelj Knobloch na letnem shodu govoril o krščanskih naukih in katoliških učiteljskih društvih v razmerju do »časovnega duha«, in izpostavil, da so glavni vzroki »zla naše dobe« »materializem« in »socializem« in vedno bolj razširjena »nevera«, da je krščanska resnica edino sredstvo proti njim in da se to udejanja s krščanskimi društvi. V tem duhu deluje tudi učiteljsko društvo, katerega glavna naloga je »vzgoja in pouk mladine« po načelih katoliške vere (IX/147). Krek meni, da je duhovščina kos nalogam tudi po zaslugi katoliških učiteljev in razvitega katoliškega društvenega življenja.

Krek je pogosto poudarjal pomen knjig. V Nemčiji mu je ugajalo delo Boromejskega društva (Verein vom heiligen Carl Borromäus) s sedežem v Bonnu. Skliceval se je na njihove podatke iz leta 1897, ko je imelo 21.617 članov (članarina 6 mark letno), 14.242 deležnikov (3 marke letno) in 30.133 deležnikov (po 1½ marke letno). Član iz-

³¹ Jahresbuch des kath. Lehrerverbandes v Kolinu 1898, str. 124.

bere eno knjigo letno (leta 1898 je bilo na izbiro 1329 knjig), dobili so lahko tudi druge knjige po nižji ceni (leta 1898 je zapisnik teh knjig štel 10.164 številke). Slovenci se imamo kaj naučiti. Mohorjeva družba je za razširjenje »dobrih knjig« vzorno urejena, vendar potrebna je še druga stran Boromejskega društva, pri čemer verjetno misli na bralce, če ne tudi število knjig. Kar ostane denarja Boromejskemu društvu, se – poleg investicij – del denarja namenja nakupu knjig, ki so jih zastoj pošiljali društvenim knjižnicam. Krek vidi nujnost dobrih knjižnic tudi na Slovenskem. Na Moravskem so se temu delu posvečali bogoslovci. Nemško Boromejsko društvo celo načrtuje javne knjižnice in bralnice v večjih krajih. Podlaga vsemu temu je po Kreku trdna katoliška »politična organizacija« (VII/139).

Krek napade časnikarski kolek v Avstriji, ki da je, poleg mitnic na državnih cestah nazadnjaški, omiki škodljiv pojav, kakor je bila »mala loterija« za ljudstvo nenraven pojav. »Obilno« slovenskih delavcev na Vestfalskem je imelo, po Kreku, naročen svoj dnevnik. Nasprotno, na Slovenskem dnevno časopisje le redko zaide med delavce. Zakaj? »Ozračje« na Nemškem je, da vsakdo, ki je bister, bere časopise, kar Kreka ne čudi, saj za mesečnih 60 beličev dobi list v hišo. Znati mora le nemško. Verjetno so vsaj osnove nemščine (»obilo«) znali tudi slovenski delavci. Časopisi so trezni, jedrnat, polemika redka in kratka, oblika dostojna, celo pri socialno demokratskih listih, zatrdi Krek. Samo berlinski židovsko liberalni listi so podobni »našim«. »Razdivjanost« in »podlost« časopisja na Slovenskem je »sad« židovskega vpliva. Židu ni nič svetega, vse gleda skozi mešetarska očala, zato je njihovo časopisje na nizki stopnji (VII/138). Katoliški listi na Vestfalskem in v Porenju »so na vrhu«, meni Krek. Imajo jih gostilne, kupujejo se na železniških postajah /.../ »Pri nas pa imajo katoliški listi še vedno svoj skoro edini dom – v farovžih.« (VII/139). Skratka, časopisje je bilo v Nemčiji zelo razširjeno, kar nam potrjujejo podatki, da se je število katoliških dnevnikov med leti 1871 in 1881 s 126 povečalo na 221, kaj šele na prehodu v 20. stoletje (Aubert 2000: 364). Vsak večji kraj je imel svoj katoliški dnevnik, pri čemer navaja primere Herne, Recklinghausen, Münster, Paderborn itd. Naredi celo primerjavo: na prostoru, ki ni večje kot Sorško polje, izhaja deset dnevnikov, povprečno v več kot 10.000 izvodih, in to samo za 60 beličev (36 kr.) na mesec. V mnogih »kmečkih hišah« imajo tudi kak »svetovni katoliški list« (*Köln. Volkszeitung*, berlinsko *Germanio*) (IV/133). V Dortmundu izhaja za vestfalski obrtni okraj glavno katoliško glasilo *Tramonia* (nad 25.000 naročnikov), katoliška *Essener Volkzeitung* za porenjski del industrijskega okraja (celo 33.000 naročnikov). Kot je že pisal, skoraj vsak kraj ima svoj katoliški dnevnik, npr. Gladbeck dva, Herten, Recklinghausen, Bruch, Wanne itd. Med potovanjem se je Krek prepričal, da ima veliko število slovenskih delavcev svoj nemški dnevnik, kar nam potrjuje, da so večinoma razumeli nemško (XVIII/170).

Krek se je gibal po Nemčiji z odprtimi očmi tudi za umetnost. Svoje poglede je izrazil na svoj način. Večkrat v pismih hvali nove (neo)gotske cerkve. Ob odhodu se že v kolodvorski čakalnici zapiči v stenske slike Viljema I., Friderika I., ter Bismarcka in Moltkeja. Vse polno jih je, zlasti v Porenju, opaža Krek. Tudi spomenikov. Oboje je po njegovem znak lojalnosti. Pri spomenikih – ki tudi »gojijo lojalnost« – ga moti

bombastičnost in ženski simboli ob njem, »ki bolj ali manj odete pomenjajo to ali ono, o čemer navadni smrtnik običajno nima nobenega pojma.« Sicer zapiše, da rad gleda »na pripravnem kraju umetniško dovršeni podstavec in kar je gori«, vendar ga nekatere skupine kipov spominjajo na prisotnost nervoznega subjektivizma in dekadenci s ciljem izpostavljanja »pohotne čutnosti«, ki po Kreku ni »zdrava«. Dekadenco označi za evolucijski materializem v umetnosti. Tudi poezija se ji ni izognila (npr. pesmi F. Heineja). Ob tem se spomni besed Montesquieuja: »Oj Bože, kako si ti velik, in oј človek, kako si ti majhen!« Vendar se zave, da je na vestfalski zemlji. Zato izpostavi pesnico Annette von Droste-Hülshoff³² (njen verz citira v uvodnem delu prvega pisma), ki jo označi za čilo pesniško genialko in ob njenem boku še Friedricha Wilhelma Webra.³³ Oba polna božjega duha, ljubezni do Boga in bližnjega. Da je pesniški deli »Sänger von Dreizehnlinden« in »Goliath« Fridericha Wilhelma Webra našel »sempatja« pri kakem Slovencu, »žhenialne« Annetne pa še nikjer (XIX/171–173).

Na povratku se je ozrl na orjaški spomenik Germania (nasproti Bingena), to je Straži na Renu (die Wacht am Rhein) kot simbolu nemške združitve, in citira del prvega verza:

*»Wer will des Stromes Hüter sein?
Lieb Vaterland magst ruhig sein;
fest steht und treu die Wacht
die Wacht am Rhein!«³⁴ (S pota/ 177).*

SKLEP

Janez Evangelist Krek (1865–1917) je v Nemčiji deloval kot misijonar in organizator, hkrati je imel velik posluš za dogajanja na političnem, verskem, kulturnem in narodnostnem področju. Njegova razmišljanja so namenjena bralcem katoliškega glasila *Slovenec* (1899), pisana sprotno in z namenom, da se primerja stanje verskega življenja v Nemčiji in Avstriji. Slovenski izseljenci so le del njegovih razmišljanj, in še to v povezavi z verskim in katoliško organiziranim življenjem. V takratni javnosti so njegova pisma odmevala kot senzacija, saj je nekako »odkrikl« Slovincem rojake na Nemškem. V prispevku želim iz raznovrstnih drobcev in ponavljajočih se in mnogokrat nasprotujočih se zapisov sestaviti sliko njegovih pogledov na svoje delovanje

³² Droste-Hülshoff, Annette (1797–1848), pesnica močnih balad in pristrčnih religiozних pesmi ter nenavadnih povesti, ki so obravnavale vestfalsko deželo in ljudi. Leta 1898 so izšla njena zbrana dela (Gesammelte Schriften). Verjetno je to delo imel v rokah J. E. Krek (Brockhaus 1914: 461).

³³ Weber, Friedrich Wilhelm (1813–1894), vestfalski pesnik. Znan najbolj po svoji lirično-epski pesmi Dreizehnlinden (Brockhaus 1914: 959).

³⁴ Iz tega verza je izpustil prvi del: »Es braust ein Ruf wie Donnerhall / wie Schwertgeklirr und Bogenprall / zum Rhein, zum Rhein zum deutschen Rhein...«. Avtor teksta je Maw Schneckenburg (1819–1849), melodije Karl Wilhelm (1815–1873).

v Nemčiji. Z njegovimi pismi se seznanimo z njegovo javno podobo in razmišljanji, čeprav marsikdaj zaide na bolj osebno področje, npr. v odnosu do umetnosti. Ne more skriti svojega navdušenja nad nemško katoliško cerkveno organiziranostjo. Odkrije pa nam tudi vrsto drobcev iz slovenskega priseljenskega miljeja, ki nam kažejo določene različenosti z rojaki v domovini, če izpostavim samo njihov odnos do bralne kulture in to do nemških dnevnikov. Ali pa gre za Krekovo pretiravanje? Pravo sliko bomo dobili, če bomo postavili Krekova razmišljanja v vestfalskih pismih v časovno mikro situacijo in naredili vzporednice z vzroki njegovega odhoda v Nemčijo in ravnanja po njegovi vrnitvi v domovino. V nemških lokalnih župnijskih arhivih, lokalnih glasilih in v upravnih arhivih bi se našlo še kaj več o njegovem delu. Zlasti vidik organiziranosti slovenskih katoliških delavcev je zanimiva tema, ki bi nam omogočila primerjavo s Poljaki v Nemčiji in z njihovo politično in versko dejavnostjo. Zanimivo je, da izpostavlja večjezikovnost pri mašah, ko se pri maši istega dne sliši slovensko, poljsko in češko božjo besedo, medtem ko »na tisoče Slovencev« v Gradcu, Köflachu in Leobnu sliši to besedo samo v nemškem jeziku (II/127). Vernice hvali in jih spodbuja, da se organizirajo, hkrati pa bežno omeni, da so se Slovenke prilagodile tamkajšnji »šegi« in jih je sram hoditi z ruto na glavi v cerkev, češ, da se jim domačini smejejo (XI/151). Nedvomno bo za popolnejšo sliko treba pritegniti zapise Krekovih kasnejših misijonskih in laičnih zapisovalcev življenja v Nemčiji in med tamkajšnjimi slovenskimi priseljenci. Teh ni bilo tako malo, če listamo slovenske časopise v obdobju do začetka prve svetovne vojne. Krekova vestfalska pisma so vredna analize tudi z vidika razmerja med zasebnim in javnim v tovrstnih zapisih, med prirejenim (prikrojenim) in odkritosrčnostjo v njih, med zapisovalci iz duhovniških in laičnih krogov ter iz krogov takratne politične in ideološke razdeljenosti, ki se je morala kazati tudi med Slovenci v Nemčiji. O dejavnosti prestopnikov v protestantsko vero oz. pripadajočim socialističnim nazorom ne beremo mnogo v Krekovih pismih. Kljub temu so Krekova vestfalska pisma dragocen mozaični kamenček tako pri poznavanju razmer na Slovenskem kot tudi med slovenskimi izseljenci v Nemčiji.

LITERATURA

- Adlešič, Jure (1909). Organizacija slovenskega izseljeništv. V: *Čas*, zvezek 4 in 5: 170–189.
- Aubert, Roger (2000). *Zgodovina Cerkve 5*. Ljubljana: Družina.
- Brockhaus' kleines Konversations-Lexicon* (1914). Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Dolenc, Ivan (1933). Dr. Janez Ev. Krek. *Izbrani spisi*. IV. zvezek: prvokrat v državnem zboru (1897–1900). Celje: Družba sv. Mohorja.
- Dolenc, Ivan (1932). Krek Janez Ev. V: *Slovenski biografski leksikon*, 4: 559–565.
- Drnovšek, Marjan (2003). *Franc Pirc (1785–1880). Sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki*. Naklo: Občina Naklo
- Drnovšek, Marjan (2002). Slovenski izseljenci in katoliška cerkev. V: *Cerkev na Slo-*

- venskem v 20. stoletju* (uredili Benedik, Metod, Juhant, Janez, Kolar, Bogdan). Ljubljana: Družina: 127–146.
- Drnovšek, Marjan (1999). Izseljevanje Slovencev v razvite evropske države do leta 1940. V: *Slovenska izseljenska književnost* (ur. Žitnik, Janja, Glušič, Helge), 1. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, Rokus: 29–60.
- Drnovšek, Marjan (1991): *Pot slovenskih izseljencev na tuje*. Ljubljana: Založba Mladika.
- Kolar, Bogdan (1998a). Krek in slovenski izseljenci. V: *Janez Evangelist Krek (1865–1917)*. Maribor: Slomškova založba: 117–130.
- Kolar, Bogdan (1998b). *Na misijonskih brazdah Cerkve*. Celje: Mohorjeva družba.
- Kolar, Bogdan (1990). Družba svetega Rafaela do ustanovitve ljubljanske podružnice. V: *Dve domovini / Two Homelands*, 1: 107–119.
- Košir, Borut (2002). Cerkev in njen odnos do političnih ureditev, V: *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: Družina: 255–270.
- Ocvirk, Karl Drago (2006). *Misijoni – povezovalci človeštva. Krščansko misijonstvo v univerzalizaciji človeštva*. Antropologija misijonov. Ljubljana: Družina.
- Rémond, René (2005). *Religija in družba v Evropi*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Vovko, Andrej (2001). Udje Družbe sv. Mohorja v Nemčiji 1888–1918. V: *Dve domovini / Two Homelands*, 13: 53–72.
- Werner, Erich (1985). *Slovenci v Porurju*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Žigon, Zvone (2005). *Ljudje odprtih src. Slovenski misijonarji o sebi*. Ljubljana: Založba ZRC.

SUMMARY

*KREK'S WESTPHALIAN LETTERS: RELIGIOUS-MORAL,
NATIONAL-CULTURAL AND POLITICAL VIEWS, AND EMIGRATION*

Marjan Drnovšek

During the spring of 1899, Slovenian politician and priest Janez Evangelist Krek (1865-1917) resided among Slovenians in Westphalia and Rhineland and wrote letters with his reflections and findings that were published in Slovenian Catholic newspaper Slovenec, issued in Ljubljana. His social-economic views have already been published in the journal Dve domovini/Two Homelands, 25, 2007, pp. 161-185. This discussion is a sequel to analysis of his views on religious and moral life within the framework of Catholic Church, preservation of national identity among Slovenian emigrants in Germany and their cultural activities (societies, reading culture, newspapers).

Krek, as a Catholic, was critical towards liberalism, bismarckism, social democracy and Judaism, in both Germany and Austria. Within the framework of religious life he was strict towards Protestantism, especially if churchgoers were leaving the Catholic Church in order to join the Protestant Church. In practice, this mostly occurred with marriages, e.g. of a Slovenian churchgoer with a German protestant. Life in Germany had an impact on increasingly tepid religiosity. Krek was constantly on the road, visiting places where Slovenians lived. He held masses in many of those places. Contacts with German Catholic priests provided him with an insight into the state of the Catholic Church in Germany. That is why we find in his letters numerous comparisons with the state of Catholic Church in Austria. For a certain period of time he was under inspection of the Prussian police, as there was a thin line between his religious and organisational-political activities. He participated at several gatherings, where he was organising Catholic workers. German authorities were afraid that organization of workers, as known from the Polish case, would be repeated. He was cleared of all suspicions. Undoubtedly, Slovenian community did not pose a threat to authorities and the police due to its smallness (in 1900 there were only 10.000 Slovenians living in Germany) and dispersal. In conversations with Slovenians in Germany, Slovenian priests emphasized values such as peacefulness, diligence and hard work. It remains unclear to what extent this is a stereotype or indeed an actual situation. Undoubtedly, Krek's visit to Germany and his published letters presented a shift in knowledge of emigration back in the homeland, where there were at the time writing and talking mostly about emigration to the United States of America.